

JAK NÁBOŽENSTVÍ OVLIVŇUJE RODINNÝ ŽIVOT?

Rozdíly v chování a postojích k rodině mezi českými věřícími a nevěřícími¹

Olga Nešporová

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí Praha

Abstract: Religion forms society in a significant way and provides the basic norms of social behaviour. Even if in present-day Czech society almost two-thirds of the population does not belong to any religious denomination, one cannot deny that this society still relates to Christian norms and values. This can be distinctly observed in the family sphere, which is made up of a monogamous marriage and has usually still has a patriarchal structure. Attitudes on families and familial behaviour have, however, changed in this secular society. The article observes, on the basis of data from Generations and Gender Survey (2005), how significant the differences between Roman Catholics and non-believers are today in the sphere of familial behaviour and shared norms. Doing so, it takes into account the influence of age, comparing the reproductive and post-reproductive age categories. It is shown that the differences are not very marked, and are more significant on the level of attitudes, where Roman Catholics defend a more conservative view of family structures, as well as they value marriage and family ties more. However, these beliefs are in contrast with their actual behaviour; which, in comparison to the behaviour of non-believers differs to a lesser degree. Observations suggest that Catholics do not live in relationships without marriage as often, they marry at a younger age, have children earlier and do not divorce as often. But differences in familial behaviour are rather subtle, more visible in younger generations in comparison to older ones. As for the Czech family, then, actual behaviour changes more quickly than the declared attitudes, which are still quite conservative.

Keywords: religion; Roman Catholicism; family; marriage; Czech Republic

¹ Studie je výstupem grantového projektu 2D06004 – Aktivní stárnutí, rodina a mezigenerační solidarita (Active Ageing, Family, and Intergenerational Solidarity) jehož zadavatelem je Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

Náboženství a jeho psané i nepsané etické kodexy jsou důležitými podklady pro tvorbu hodnot jedinců i společenským regulativem chování. Týká se to v podstatě všech životních oblastí, v tomto článku se však zaměřím pouze na jednu, ač pro život člověka klíčovou, a to je rodina. Institut rodiny a utváření příbuzenských vazeb, které sice odráží určité biologické danosti člověka (zejména reprodukční), lze vnímat především jako kulturně formované (Murphy 2001: 73–127). Mytické a náboženské vzory utváří jakýsi ideální předobraz rodiny a jejich funkcí, který je vhodné následovat, což se ovšem daří pouze v určité míře, která v moderních a pozdně moderních společnostech klesá.

V současných evropských společnostech totiž částečně převzaly původní úlohu církví a náboženských organizací ve formování rodinného života ekonomiky a sekulární ideologie. I přesto však současné rodiny navazují na ty předchozí, které se v Evropě utvářely podle křesťanské věrouky. Britský sociální antropolog Jack Goody (2000) ukázal, že vývoj evropské rodiny během posledních dvou tisíc let byl pozvolný a i změny, které se dějí dnes, nejsou zcela radikální, ale navazují na předchozí poměry a často měly své obdoby již v minulosti (např. rodiny s nevlastními dětmi, rozvody, nukleární rodiny atd.). Význam náboženství dokazuje skutečnost, že v Evropě lze dodnes pozorovat určité rozdíly v rodinném chování obyvatelstva v zemích, kde se většina hlásí k římskokatolickému náboženskému vyznání oproti zemím většinou protestantským. Typ přijatého a většinou zastoupeného křesťanského vyznání – římskokatolického, pravoslavného či protestantského – ovlivňoval a ovlivňuje chování i postoje obyvatelstva. V dnešních společnostech zejména platí, že většinou římskokatolické a pravoslavné společnosti jsou v rodinných i dalších záležitostech obecně konzervativnější než společnosti většinou protestantské.

Přihlášení se k určitému náboženskému vyznání automaticky sice neznamená, že se člověk zcela ztotožňuje s hodnotami a věroukou té které církve nebo náboženské skupiny, nicméně lze očekávat, že to tak alespoň v některých ohledech bude. Například platí, že římsští katolíci se více zapojují do příbuzenských skupin a více je oceňují než protestanti, kteří vyhledávají spíše nepříbuzenské skupiny a sociální vazby. Podobně bylo možné již v polovině 20. století vysledovat nižší rozvodovost katolíků oproti protestantům (Lenski 1963: 216–218).² Rozdíly v demografickém chování mezi většinou katolickými a většinou protestantskými zeměmi jsou dnes v Evropě výrazné a lze říci, že jsou výraznější než kdykoliv předtím.

² Lenski tyto souvislosti studoval na americké populaci, ale totéž platí i pro Evropu.

V majoritně katolických zemích – Itálie, Španělsko, Polsko – lze vysledovat v porovnání se zbytkem Evropy následující obecné trendy: menší podíl dětí narozených mimo manželství, nižší rozvodovost, ale zároveň také nízkou úhrnnou plodnost (Recent Demographic Developments 2003: 16, 17; Society 2005: 33). Některé normativní katolické příkazy tedy stále hrají svoji roli – např. důraz na manželství chápáné jako svátost a zákaz rozvodů (řeší se rozvody občanskými, kterých je však v těchto zemích méně). Naproti tomu není v širším měřítku dodržován římskokatolický zákaz používání antikoncepce, o čemž svědčí nízká úroveň plodnosti. Podle Grace Davieové je to tím, že Italky musí v konzervativnější společnosti volit mezi rodinou a zaměstnáním a raději si vyberou kariéru než velkou rodinu, na rozdíl od Švédek (většinově protestantských), které mohou snáze kombinovat obě sféry – domácí a pracovní. Katolická sociální politika, která zrazuje ženy od práce mimo domov, když mají děti, tak přináší nezamýšlené a nechtěné důsledky (Davie 2000: 62).

Česká společnost se vysokou mírou rozvodovosti podobá spíše tradičně protestantským zemím, což zde ovšem koreluje s vysokou mírou sekularizace a nízkým podílem věřících, který zastihuje jinak převažující katolickou tradici. Tradičním³ dělením genderových rolí se Češi v současnosti podobají zemím většinově katolickým, ovšem zaměstnanost žen je v české společnosti vyšší. Tomu ještě před několika lety odpovídala i nízká úroveň plodnosti, která ovšem v posledních letech signifikantně roste.⁴ Počty dětí narozených mimo manželství jsou výrazně vyšší než v majoritně katolických společnostech, v roce 2008 tvořily více než třetinu všech narozených dětí (36 %; Štyglarová 2009: 163). Přestože jejich počty v posledních letech stále stoupají, ještě nedosáhly úrovně běžné ve skandinávských (majoritně protestantských) společnostech.

Skutečnost, že je dnes česká společnost i v porovnání s ostatními evropskými společnostmi velmi výrazně sekularizovaná, se nepochybně promítá i do současného stavu rodiny. Právě proto se ovšem přímo nabízí otázka, zda se dnes vyskytují rozdíly v rodinném chování mezi věřícími křesťany a nevěřící majoritou. Váží si věřící křesťané (římští katolíci) rodiny více než lidé nevěřící? Příkladují větší důraz tradičním/komplementárním mužským a ženským

³ Tradičním zde míním především komplementární dělení na typicky mužské (povinnosti vně domácnosti, role chleboďárce) a ženské (povinnosti uvnitř domácnosti, role pečovatelská) role (viz Možný 1990: 99n.; Hakim 2003).

⁴ V souvislosti s výrazným trendem posouvání rození dětí do pozdějšího věku, který nastal po pádu komunistického režimu, dosáhla míra úhrnné plodnosti v ČR svého historického minima v roce 1999, kdy činila 1,13 dětí na ženu (*Demografická příručka* 2004: 224–225). Od té doby však díky realizaci odkládaných mateřství plodnost postupně roste, takže v roce 2008 dosáhla hodnoty 1,5 (Štenglerová 2009: 162).

rolím? A jak se jejich náboženské vyznání promítá do reálného života? Mají římsktí katolíci více dětí? Rozvádí se méně často než nevěřící?

Nebudu se zabývat teologickými výklady rodinného uspořádání a maxim rodinných vztahů na základě biblického textu ani jejich významem a závazností v současných církvích. Nepůjde mi ani o to, abych potvrdila třicet let starý postřeh sociologa Iva Možného, že „řádná katolická rodina se dostává do postavení téměř mizejícího reliktu“ (Možný 1990: 63), nebo jej dokonce posunula dál a dokázala, že řádná katolická rodina dnes již neexistuje. Otázky po tom, co je a není „řádná katolická rodina“ a jak často se vyskytuje, přenechám filosofům či teologům. Stejně tak, jako se proměňuje společnost, proměňuje se i náboženská věrouka a její aplikace v praxi. V této studii však nebudou sledovány tyto proměny, nýbrž současný stav věcí. Zaměřím se v ní na srovnání některých oblastí rodinného chování (sňatky, rozvody, reprodukce, dělba rolí) a postojů (k manželství, rodinným rolím, výchově dětí) mezi lidmi s římskokatolickým náboženským vyznáním a lidmi bez vyznání, abych zjistila, zda se v těchto oblastech chovají a smýšlejí odlišně a jak výrazné jsou případné rozdíly.

Použitá data a metodologické poznámky

K zodpovězení uvedených otázek jsem použila česká data z rozsáhlého mezinárodního šetření⁵ – *Generations and Gender Survey (GGS)*. Cílem šetření bylo shromáždit údaje o českých rodinách, zejména o vztazích a vzájemné podpoře mezi generacemi, soužití mezi partnery nebo manžely i soužití v širších příbuzenských strukturách, dále pak o předpokladech a souvislostech změn v porodnosti a rodičovství i zabezpečení života ve stáří. Celý projekt má charakter longitudinálního panelového výzkumu, protože by měl být zopakován dvakrát vždy po uplynutí tří let, aby bylo možné zkoumat rovněž společenské proměny a faktory, které je způsobují. V České republice proběhly zatím první dvě vlny šetření, a to v letech 2005 a 2008. Výzkum realizuje Výzkumný ústav práce a sociálních věcí společně s Přírodovědeckou fakultou Univerzity Karlovy v Praze, přičemž sběr dat v terénu provádí výzkumná agentura SC&C, spol. s r.o.

⁵ Na mezinárodní úrovni je projekt koordinován Ekonomickou komisí OSN v Ženevě. Stejně šetření proběhlo v řadě evropských zemí (např. v Bulharsku, Gruzii, Francii, Norsku, Nizozemsku, Maďarsku, Německu, Itálii, Rusku) a v dalších aktuálně je nebo bude realizováno. Do výzkumu jsou zapojeny i některé neevropské státy, jako např. Austrálie, Kanada, Nový Zéland nebo Spojené státy americké; pro podrobnější informace viz webové stránky mezinárodního projektu GGP na adrese <http://www.unece.org/pau/ggp/Welcome.html>.

Pro účely tohoto článku používám data z první vlny šetření, tj. z roku 2005, kdy byl výzkumný vzorek největší, obsahoval celkem 10 006 respondentů české národnosti ve věku 18–79 let). Výběrový soubor byl vytvořen ve spolupráci s Českým statistickým úřadem, který poskytl prostorové a popisné informace z výsledků *Sčítání lidu, domů a bytů 2001*, jež se staly oporou výběru. Výběrové šetření bylo vícestupňové a bylo založeno na modelu pravděpodobnostního výběru, který byl stratifikován regionálně a dále podle velikosti sídla a podle určených sociodemografických znaků. Z důvodu zajištění reprezentativity při panelovém využití vzorku byly výběrově nadhodnoceny ty skupiny, u nichž se předpokládala zvýšená úmrtnost panelu. Tuto disproporci jsem při analýzách ošetřila systémem vah, takže uvedené výsledky by měly být reprezentativní pro dospělou českou populaci. Data byla sebrána metodou PAPI,⁶ tj. byly provedeny face to face rozhovory a odpovědi byly zaznamenány do připravených dotazníků. Průměrná délka rozhovoru činila 77 minut. Návratnost byla bohužel poměrně nízká. Na výzkumu se podílelo 42 % z náhodně vybraných osob, 36 % osob odmítlo rozhovr poskytnout a zbývajících 22 % osob nebylo v rámci tří pokusů zastíženo, případně osoba nesplňovala kritéria výzkumu. Získaná data především komparuji, přičemž pro statistické ověření významnosti rozdílů používám nejčastěji (tam, kde není uvedeno jinak) Pearsonův chí-kvadrát test nezávislosti.⁷

Dále musím vymezit některé ústřední termíny a popsat oblasti, kterým se budu věnovat. Především se chci zmínit o často užívaném termínu rodina, který je ovšem vinou kulturních odlišností a rozšiřující se plurality forem soužití dnes velmi těžké definovat. Vzhledem k obsahu této studie jsem se uchýlila k využití staršího vymezení a rodinu zde vnímám jako sociální jednotku, která je primárně zaměřena na reprodukci a předávání sociálních hodnot skrze socializaci, většinou je spojena se společným bydlením v jedné domácnosti (Turner 2004: 289) a podle křesťanského pojetí spojuje rodiče manželský sňatek.⁸ Tato podoba rodinného soužití je ve studii považována za základní a je zjišťováno, nakolik je dnes stále pokládána za žádoucí jak mezi římskými katolíky, tak mezi nevěřícími. Porovnávány jsou zároveň i rozdíly v deklarovaných názorech na určité

⁶ PAPI = *Pen and Paper Personal Interview*.

⁷ Jsem si vědoma možných omezení tohoto statistického testu při aplikaci na použitá data a případnou neshodu mezi statistickou a věcnou významností (viz Soukup, Rabušic 2007), přesto se domnívám, že určitou relevantní výpověď o sociální realitě přináší.

⁸ Nechci tímto hodnotit jednotlivé formy rodiny, s ohledem na minulost volím jako normu rodinu, jejímž určujícím prvkem je manželství, a s touto budu porovnávat ostatní možnosti. Studie mimo jiné uvádí, jaká část populace dnes vyjadřuje tomuto modelu podporu a žije podle něj a jaká nikoliv.

prvky prorodinného (ve prospěch výše definované rodiny) nebo protirodinného (proti výše uvedené definici rodiny) chování mezi respondenty v reprodukčním a postreprodukčním věku. Tím získává studie diachronní rozměr a umožňuje srovnat současné trendy s minulými zvyklostmi. Cílem je nejen zjistit mezigenerační rozdíly, ale rovněž to, nakolik římskokatolické vyznání, ke kterému se hlásí zhruba jedna třetina populace, ovlivňuje hodnoty a postoje lidí, stejně jako jejich reálné chování. Omezují se přitom pouze na některé oblasti života – manželství, reprodukci a výchovu dětí, dělení rolí mezi partnery.

Základní použité třídící znaky jsou věk a náboženské vyznání. Podle věku jsou respondenti rozděleni na dvě skupiny dle přibližného kritéria možnosti reprodukce. Skupina v reprodukčním věku je tvořena respondenty ve věku 18–49 let, zatímco do skupiny postreprodukční jsou zařazeni lidé ve věku 50–79 let.

Náboženské vyznání je zahrnuto dle toho, jak se k němu sami respondenti přihlásili, bez ohledu na to, jestli navštěvují bohoslužby nebo konají jinou náboženskou praxi. Jedná se tedy v podstatě o subjektivní kategorii, což pro účel této studie považují za nejlepší řešení. Vycházím totiž z předpokladu, že pro utváření hodnot a chování je důležitější vědomí o vlastní víře než formální příslušnost k církvi nebo podíl na jejích aktivitách. Dle provedeného výzkumu se v české společnosti v roce 2005 k nějakému náboženskému vyznání hlásila zhruba jedna třetina obyvatel (Tab. 1). Zjištěný podíl věřících ve výzkumném vzorku GGS přitom odpovídá výsledkům Českého statistického úřadu ze *Sčítání lidu, domů a bytů 2001*. Převážná většina (88 %) těchto věřících považovala za své římskokatolické vyznání. Všechna další vyznání, ať již křesťanská (zejména lidé hlásící se k CČSH a ČCE)⁹ či nekřesťanská, pak byla zastoupena výrazně méně často a v úhrnu se k nim hlásila zhruba jedna pětina věřících. Při sledování celé populace to znamená, že více než tři pětiny (65 %) obyvatel se nehlásí k žádnému náboženskému vyznání, necelá jedna třetina (31 %) pak vyznává římskokatolické vyznání a ostatní věřící vyznávají převážně křesťanská náboženská vyznání (2,5 %), i když pomalu roste i podíl nekřesťanských vyznání (1,8 %) (Tab. 1).

Přitom se, podobně jako je tomu celosvětově (Hunt 2005: 85–89), i v ČR k nějakému náboženskému vyznání častěji hlásí ženy než muži. Z hlediska věku lze v české populaci odhalit zřejmý trend odklonu od náboženského vyznání, kdy ve věkové kategorii lidí starších šedesáti let se k nějakému náboženskému

⁹ CČSH = Církev československá husitská; ČCE = Českobratrská církev evangelická. Jedná se o dvě další největší církve v ČR dle počtu členů (po římskokatolické církvi).

vyznání hlásí tři pětiny lidí, zatímco v nejmladší věkové kategorii dospělých mladších třiceti let je to pouze jedna pětina (Tab. 1). Mezi lidmi v reprodukčním věku (18–49 let) se zhruba jedna pětina ($N=1217$) hlásila k římskokatolickému náboženskému vyznání, což je dostatečně velký vzorek na to, aby při sledování rodinného chování bylo možné určit, zda se liší od té části populace, která se k žádnému náboženskému vyznání nepřihlásila. Respondenty odlišných náboženských vyznání naopak pro jejich obecně malé zastoupení ve společnosti i nízký počet ve výzkumném vzorku sledovat nebudou. Věřící tak pro mě budou zastoupeni osobami hlásícími se k římskokatolickému náboženskému vyznání.

Náboženské vyznání	Pohlaví		Věkové kategorie				celkem
	muži	ženy	18–29	30–44	45–59	60+	
římskokatolické	27,8	33,8	16,1	22,6	32,2	53,4	30,9
jiné křesťanské	2,2	2,7	2,2	1,8	2,4	3,8	2,5
jiné nekřesťanské	1,9	1,9	1,8	1,2	1,7	2,8	1,8
žádné	68,1	61,6	79,9	74,4	63,7	40	64,8
celkem	100	100	100	100	100	100	100
<i>N</i>	4856	5107	2051	2929	2724	2262	9966

Tabulka 1. Náboženské vyznání české populace podle pohlaví a věku (v procentech)

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci.

Deklarované postoje k manželství a rodičovství

Manželství je institucí, pomocí které se upevňují vztahy mezi rodinami a zajišťuje držení a předávání majetku dědictvím, z toho důvodu o něm dříve často rozhodovali především rodiče, nikoliv sami aktéři. Římští katolíci dodnes oficiálně považují manželství za jednu ze sedmi svátostí, což samo o sobě ukazuje na velkou váhu, kterou mu přikládají. Reformace sice přestala vyzdvihovat celibát nad manželský život, ale na druhou stranu přestali protestanti pokládat manželství za svátost, uznávají ho jako světskou záležitost, i když doporučovanou a v podstatě žádoucí. Křesťanství podmínilo i formu manželství, která je jako norma dodnes ustavena v legislativách jednotlivých evropských států, a sice jako monogamní svazek jednoho muže a jedné ženy. Římskokatolická církev striktně odmítá manželství homosexuálů. Navzdory tomu v posledních letech jednotlivé státy postupně přiznávají homosexuálním partnerům určité legislativní možnosti, jak legalizovat svazek. Stejná práva jako manželské

páry mohou dnes homosexuálové nabýt sňatkem v Kanadě, Nizozemsku, Belgii a Španělsku. V České republice mohou homosexuálové od 1. července 2006 uzavírat tzv. registrované partnerství, což jim poskytuje některá stejná práva jako manželům, ovšem zdaleka ne všechna. Nemohou například adoptovat děti, mít společné příjmení, omezena jsou jejich práva získat různá finanční odškodnění po smrti partnera, vzájemné převody určitých peněžitých nároků, bytu atd. Stejná práva jako heterosexuálním párům by homosexuálním párům podle vlastních vyjádření dopřála zhruba jedna třetina římských katolíků a dvě pětiny lidí bez vyznání v reprodukčním věku, v postreprodukční věkové kategorii je tolerance vůči homosexuálům nižší (viz Tab. 2).¹⁰

Z křesťanského hlediska legitimizuje manželství pohlavní život, který by mimo manželství neměl mít místo a jedině v rámci manželství by se měly rodit děti. Podle stávajících římskokatolických norem by neměla být v manželství záměrně používána antikoncepce a cílem by měla být ochrana lidského života od jeho počátku, nepřipouští se tedy ani umělé potraty, pokud nejsou vykonány za účelem záchrany života matky. Je zřejmé, že ne všichni, kteří se považují za římské katolíky, dnes tyto normy v praxi bezezbytku naplňují, i když některé se jimi stále řídí. Například zákaz umělých potratů v Polsku nebo Irsku svědčí o skutečnosti, že se do každodenní praxe stále promítají, a jejich závaznost je skrze státní legislativu uvalena na všechny občany, nikoli pouze na římské katolíky. Vzhledem k vysoké míře sekularizace české společnosti nejsou žádná taková, z dnešního pohledu radikální, opatření uzákoněna. Přesto je česká společnost v deklarovaných postojích poměrně konzervativní, co se týká manželství a rodičovství, které hodnotí většinou velmi vysoko a pozitivně, na druhou stranu je ale zároveň velmi tolerantní k rozvodu v případě, že manželství nefunguje. Konzervativnější je v postojích přirozeně starší generace a v rámci jednotlivých věkových kategorií pak římská katolíci oproti nevěřícím.

Za zastaralou instituci považuje manželství necelá pětina respondentů bez náboženského vyznání a zhruba desetina římských katolíků v reprodukčním věku, zatímco mezi lidmi v postreprodukční věkové kategorii jsou to podíly zhruba poloviční oproti uvedeným (Tab. 3). Mezi porovnávanými věkovými kategoriemi však nastal značný posun v toleranci předmanželských soužití mladých partnerů, které v postreprodukční věkové kategorii schvaluje zhruba jedna

¹⁰ Šetření CVVM se tázalo na jednotlivá práva podrobněji, přičemž bylo zjištěno, že mezi lety 2005 a 2007 se „postoje české veřejnosti mírně radikalizovaly ve směru odmítání práv těchto [homosexuálních] párů na uzavření sňatku a adopci dětí“, právo adoptovat děti by v roce 2007 homosexuálům přidělovalo pouze 22 % české populace, právo uzavřít sňatek 36 % (Škodová 2007).

	Reprodukční věková kategorie		Postreprodukční věková kategorie	
	římští katolíci	bez vyznání	římští katolíci	bez vyznání
Manželství je zastaralá instituce ***, ***	10,7	17,5	5,1	10,2
Manželství je svazek na celý život a nemělo by být nikdy zrušeno ***, ***	38,3	21,3	46,3	27,2
Homosexuální páry by měly mít stejná práva jako heterosexuální ***, ***	33,9	42,7	19,9	29,4
Je v pořádku, když spolu mladí lidé žijí, aniž by plánovali uzavřít sňatek ***, ***	51,6	63,6	26,0	38,6
Je v pořádku, když se manželé, jimž to v manželství „neklape“, rozvedou, i když mají děti ***, ***	59,4	67,2	49,2	64,0
Žena potřebuje mít děti k naplnění svého života ***, ***	74,2	68,0	83,9	77,1
Muž potřebuje mít děti k naplnění svého života ***, ***	60,1	50,1	65,6	57,6
Aby dítě šťastně vyrůstalo, potřebuje domov s oběma rodiči ***, ***	79,6	75,8	88,0	82,9
Žena může mít dítě jako svobodná, i když nechce mít trvalý vztah s mužem ***, ***	65,5	73,4	54,0	63,0

Tabulka 2. Podíly respondentů souhlasících s tvrzeními týkajícími se manželství a rodičovství (v procentech)

Zdroj: GCS 2005, výběrový soubor vážený na populaci.

Pozn.: Jedná se o součet kategorií „rozhodně souhlasím“ a „souhlasím“. Dopočet do 100% tvoří odpovědi „ani souhlas ani nesouhlas“, „nesouhlasím“, „rozhodně nesouhlasím“. Rozdíly mezi katolíky a nevěřícími byly v rámci každé věkové kategorie statisticky významné na hladině *** 0,001; první údaj o významu rozdílu platí vždy pro reprodukční věkovou kategorii, druhý pro postreprodukční.

třetina respondentů, zatímco v reprodukční je to i mezi římskými katolíky již více než polovina respondentů (52%) a podíl je ještě vyšší mezi lidmi bez vyznání (64%). Rovněž přesvědčení o manželství jako celoživotní instituci a neochota jeho zrušení je vyšší mezi římskými katolíky oproti lidem bez vyznání. Přestože je podíl respondentů souhlasících s tímto přesvědčením v mladší generaci nižší, stále se s ním ztotožňují téměř dvě pětiny katolíků a zhruba jedna pětina nevěřících v reprodukčním věku. Na druhou stranu je ovšem v české populaci rozšířená i akceptace rozvodu jako řešení nefungujícího manželství (Chaloupková, Šalamounová 2004: 20–25; Kuchařová 2005: 41–42, 51; Zeman 2003: 23–28),

a to nejen v mladších věkových kategoriích, ale i mezi lidmi v postreprodukčním věku. Za náležité řešení neshod považuje rozvod manželů i v případě, že mají děti, více než polovina dotazovaných, přičemž rozdíly mezi katolíky a nevěřícími různých věkových kategorií nepřesahují deset procentních bodů (Tab. 3).

Deklarované ocenění rodičovství a potřeby mít dítě k tomu, aby byl život jedince naplněn, je značně rozšířené. Přestože je naplnění života prostřednictvím dětí obecně považována za důležitější pro ženy, je dítě i pro muže podle přesvědčení více než poloviny respondentů nezbytné k získání pocitu naplněného života (Tab. 2). Tento význam dítěte opět shledávají o něco častěji katolíci proti lidem bez vyznání a starší respondenti oproti mladším. Jako rozporné se jeví zjištěné přesvědčení respondentů o šťastném životě dítěte, které může být podle čtyř pětin respondentů zajištěno v domově s oběma rodiči, ovšem na druhou stranu více než tři pětiny respondentů schvalují, že žena může mít dítě i za svobodna v případě, že nechce mít trvalý vztah s mužem. Vyrůstání dětí se dvěma rodiči je tak vnímáno jako jistý ideál, ovšem zároveň jsou schvalovány i jiné možnosti soužití či rodinných forem včetně neúplných rodin tvořených osamělými matkami s dětmi. Tolerance pro tyto alternativní formy oproti manželství a společnému soužití rodičů s dětmi je vyšší mezi lidmi v reprodukčním věku a mezi nevěřícími.

Rodinné role a výchova dětí

Rodinné role byly v minulosti rovněž utvářeny na základě křesťanských norem, které vycházely z biblického textu a navazovaly na židovskou tradici. Křesťanství (i judaismus) ustanovilo jako normu patriarchální a patrilineární rodinu. Podle tohoto vzoru měl svrchovanou roli a hlavní autoritu v rodině jednoznačně muž, kterému měly být žena a děti podřízeny a poslušny. Nedělo-li se tak, byl muž oprávněn je potrestat. Muž plnil úlohu chlebodárcce, žena se měla starat o děti a domácnost. Děti měly ctít rodiče, podléhaly především otci, ale matka hrála při jejich vyrůstání zpravidla důležitější roli, jelikož jí byla přiřčena pečovatelská role a ve větší míře se starala o domácí záležitosti. Uplatňování těchto norem se v čase proměňuje a svrchovaná moc otců nad ostatními členy rodiny byla anulována a přenesena na stát. Křesťanský ideál nukleární rodiny složené z manželského páru a dětí, pokud možno takového, kde muž plní roli chlebodárcce a má nejvyšší autoritu a žena se věnuje domácí sféře a péči o děti, je stále živý, rozhodně v zemích katolických a v USA, kde podle něj dodnes funguje většina sborů, včetně protestantských (Edgell 2003, 2005; Newton, Goodman 1985).

V Tabulce 3 je zaznamenáno, v jaké míře jsou v české populaci podporovány (na deklarativní úrovni) jednotlivé prvky rozvržení rodinných a pracovních povinností mezi partnery a tradiční komplementární genderové role. Názory by sice měly vyjadřovat postoje, tedy relativně ustálené sklony jedince chovat se určitým způsobem (*Velký Sociologický slovník* 1996: 812), reálné chování jedince ovšem nekopíruje zcela přesně jeho názory, postoje a hodnoty (viz Hamplová 2003: 11–12). Uplatňuje se zde dynamický proces, ve kterém hrají důležitou roli rovněž další okolnosti a objektivní možnosti. Změna v chování tak může postupně vést ke změně hodnot, názorů či postojů, nebo může být kauzalita opačná a změna v hodnotách a názorech může vést jedince ke změně chování. Zjištěná vysoká míra rozšíření některých konzervativních hodnot nás tedy nemusí při srovnání s reálným stavem tolik překvapovat. Lidé deklarují v některých ohledech konzervativnější postoje, než jaké vyjadřuje jejich reálné chování (ale může tomu být i naopak). Reálné chování nemusí plně odpovídat deklarovanému postoji, zvláště pokud je postoj obecný a operuje s idealizovanými představami.

Příkladem je vztah mezi zaměstnáním a péčí o děti. Vzhledem k vysoké zaměstnanosti žen, a to i žen s dětmi (od sedmdesátých let 20. století jsou v ČR dvoupříjmové rodiny normou), kdy se většina žen dnes vrací do zaměstnání nebo podnikání v době, kdy dítě dosáhne věku tří let (tedy s koncem rodičovské dovolené; Kuchařová et al. 2006), může být rozporuplně vnímáno, že i mezi respondenty v reprodukčním věku více než dvě pětiny souhlasí s tvrzením: „předškolní dítě zaměstnané matky pravděpodobně strádá“. Římstí katolíci přitom vyjadřují tento názor častěji než lidé bez vyznání a rozšířenější je v postreprodukční věkové kategorii oproti kategorii reprodukční. Vnímání konfliktu mezi zaměstnáním/podnikáním a péčí o děti je v české společnosti značně rozšířené, což lze rovněž doložit vysokým podílem osob (70 %) vyjadřujících souhlas s obecným tvrzením: „děti často trpí tím, že se jejich rodiče příliš věnují svému zaměstnání“. Tento názor se opět čteněji objevoval ve starší generaci a mezi římskými katolíky. Češi poměrně často podporují i další stereotypy a konzervativní uspořádání genderových rolí. Například zhruba polovina české populace souhlasí s tvrzením: „v páru je pro muže lepší, když je muž starší než žena“ a téměř polovina by dítě po rozvodu svěřila raději matce než otcovi,¹¹ více než dvě pětiny respondentů jsou rovněž přesvědčeny, že starost o domácnost

¹¹ V současné praxi jsou v ČR děti po rozvodu svěřovány do péče matek ve zhruba 90 % případů (Dudová, Hastrmanová 2007: 101). Tento podíl se v posledních letech příliš nemění; v polovině devadesátých let 20. století byly děti svěřeny do porozvodové výchovy otcům v 8 % případů (Bakalář, Kovařík 2000: 269).

a rodinu je stejně uspokojující jako výdělečná činnost. Podpora všech těchto konzervativních tvrzení je obecně vyšší mezi katolíky v porovnání s nevěřícími a dále vyšší mezi starší generací (postreprodukční) oproti mladší (reprodukční).

Zároveň však byla více než polovina české populace, bez větších rozdílů mezi katolíky a nevěřícími, přesvědčena, že ženy by měly mít možnost samostatně rozhodovat o penězích, které vydělají. Ekonomická samostatnost žen je tedy vnímána většinou jako samozřejmost. Navíc měla některá ustanovení podporující konzervativní uspořádání rolí v rodině poměrně nízký ohlas. Pouze necelá čtvrtina populace se domnívala, že vydělává-li žena více než muž, není to dobré pro jejich vztah (Tab. 3).¹²

Výchova dětí je nepochybně výrazně ovlivněna kulturními normami dané společnosti, včetně těch založených na náboženských základech. Zajímalo mě tedy, jak jsou vychovávány děti katolíků oproti nevěřícím. Lze v intencích uplatňované výchovy nalézat rozdíly? A liší se postoje k výchově mezi staršími a mladšími lidmi? Výzkum zjišťoval, jaké tři nejdůležitější vlastnosti by si podle přesvědčení respondentů měly osvojit děti během výchovy. Respondentům bylo předloženo jedenáct vlastností, ze kterých měli zvolit maximálně tři nejdůležitější. V Tabulce 4 je znázorněno, kolik procent lidí ze vzorku danou vlastnost uvedlo. Preferované vlastnosti jsou seřazeny od těch, které byly považovány za nejdůležitější a voleny nejčastěji, až po ty, které byly vybírány nejméně často. Celkově byly za nejdůležitější vlastnosti, které by si měly děti osvojit během výchovy, výrazně nejčastěji hodnoceny pracovitost, dobré způsoby/chování a pocit odpovědnosti, které uvedla více než polovina respondentů. Na opačném konci škály nalézáme poslušnost, představitost a náboženskou víru, které mezi tři nejdůležitější vlastnosti zahrnulo méně než 8 % respondentů.

Mezigeneračně existují značné rozdíly a posuny v preferencích, a to především, co se týká nejdůležitější vlastnosti, kterou by si děti měly osvojit. Zatímco pro lidi v postreprodukční věkové kategorii je to pracovitost, pro osoby v reprodukčním věku jsou to dobré způsoby a chování a pracovitost figuruje až na druhém místě. Pociť odpovědnosti si mezigeneračně udržel zhruba stejnou míru důležitosti a v porovnání se starší generací vzrostlo u mladších lidí ocenění tolerance a respektu (čtvrtá nejdůležitější vlastnost), rozhodnosti a vytrvalosti a nezávislosti.

¹² Podobně byla pouze necelá jedna třetina respondentů stejného výzkumu přesvědčena, že muži jsou lepší politici než ženy, a to nehledě na náboženské vyznání. Starší generace přitom o něco častěji považovaly muže za lepší politiky v porovnání s ženami.

	Reprodukční věková kategorie		Postreprodukční věková kategorie	
	římští katolíci	bez vyznání	římští katolíci	bez vyznání
Předškolní dítě zaměstnané matky pravděpodobně strádá ***, **	45,4	39,1	52,3	43,4
Děti často trpí tím, že se jejich rodiče příliš věnují svému zaměstnání ***, *	69,6	65,8	75,5	71,2
V páru je pro muže lepší, když je muž starší než žena ***, **	50,2	40,3	60,4	49,9
Pokud se rodiče rozvedou, je pro dítě lepší, když zůstane s matkou než s otcem ***, **	46,3	39,0	55,6	45,1
Starat se o domácnost a rodinu je stejně uspokojivé jako vydělávat peníze ***, **	42,5	36,3	52,7	43,9
Ženy by měly mít možnost rozhodovat o penězích, které vydělají, bez žádání svých partnerů o souhlas *, -	58,1	57,3	52,7	49,7
Vydělává-li žena více než muž, není to dobré pro jejich vztah ***, **	23,9	20,8	28,1	20,6

Tabulka 3. Podíly respondentů souhlasících s tvrzeními týkajícími se genderového rozdělení rolí v rodině (v procentech)

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci.

Pozn.: Jedná se o součet kategorií „rozhodně souhlasím“ a „souhlasím“. Dopočet do 100% tvoří odpovědi „ani souhlas ani nesouhlas“, „nesouhlasím“, „rozhodně nesouhlasím“. Rozdíly mezi katolíky a nevěřícími byly v rámci každé věkové kategorie statisticky významné na hladině * 0,05, ** 0,01 a *** 0,001; - nebyly statisticky významné. První údaj u výroku platí pro reprodukční věkovou kategorii, druhý pro postreprodukční.

Porovnáme-li v rámci stejných věkových kategorií katolíky a nevěřící, zjišťujeme, že u lidí v reprodukčním věku se neobjevují žádné výrazné rozdíly v tom, že by považovali za důležité jiné vlastnosti, které by si děti měly osvojit během výchovy. Jediný výraznější rozdíl je v akcentaci náboženské víry, která je katolíky přirozeně ceněna výše než u nevěřících, ovšem i mezi katolíky v reprodukční věkové kategorii ji mezi tři nejdůležitější vlastnosti zařadilo pouze 7% respondentů. To by naznačovalo, že doposud tolik důležitá náboženská socializace v rodině začala mít v souvislosti s liberální výchovou dětí menší závaznost. Rodiče se totiž patrně vědomě snaží pokud možno neovlivňovat děti direktivně ve volbě hodnot a nechávají na jejich rozhodnutí, aby si samy zvolily, co je pro jejich život podle jejich názoru nejlepší (Možný 1999: 153–154).

Větší rozdíly v akcentu na určité vlastnosti osvojované výchovou byly dále zjištěny mezi katolíky a nevěřícími v postreprodukčním věku, kde se vliv katolického vyznání na preferenci určitých hodnot projevil. V této věkové kategorii katolíci oproti lidem bez vyznání častěji volili dobré způsoby a vychování a náboženskou víru, a naopak přikládali v porovnání s nevěřícími menší význam pocitu odpovědnosti a osvojení si rozhodnosti a vytrvalosti.

Vlastnosti	Reprodukční věk		Postreprodukční věk		celkem
	římští katolíci	bez vyznání	římští katolíci	bez vyznání	
pracovitost	50,6	49,9	64,7	63,2	55,7
dobré způsoby/chování	52,8	50,9	56,3	49,6	51,9
pocit odpovědnosti	49,1	50,9	48,1	56,2	51,2
tolerance a respekt k druhým	44,1	46,0	40,5	42,7	44,0
hospodárnost, spořivost a šetrnost k věcem	24,8	21,7	29,0	24,6	24,1
rozhodnost, vytrvalost	22,4	25,7	15,8	22,6	22,7
nezávislost	19,0	22,7	11,6	15,6	18,5
nesobeckost	13,6	14,2	11,2	11,3	12,9
poslušnost	9,1	6,7	9,5	5,8	7,3
představitost	5,9	8,3	4,0	4,9	6,4
náboženská víra	7,1	0,9	7,4	1,0	3,0
<i>N</i>	1217	4443	1859	2013	9532

Tabulka 4. **Nejdůležitější vlastnosti osvojované výchovou (v procentech)**

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci.

Pozn.: Jedná se o relativní podíly (%) respondentů, kteří uvedli danou vlastnost mezi třemi nejdůležitějšími.

Partnerská soužití, vstup do manželství a rozvody

Z kognitivní roviny, tj. od postojů, se nyní dostávám na praktičtější úroveň a budu se věnovat skutečnému rodinnému chování. Chovají se v realitě římští katolíci v souvislosti s manželstvím a partnerským soužitím jinak oproti nevěřícím? Budu přitom rovněž sledovat vliv věku.

Nejprve ovšem musím upozornit na určitou nepřesnost pramenící ze zdrojových dat. Bohužel není známo náboženské vyznání partnerů respondentů,

takže musím všechny domácnosti římských katolíků posuzovat stejně i přesto, že nábožensky homogenní domácnosti by patrně vykazovaly konzervativnější chování oproti těm, které jsou z náboženského hlediska smíšené (nejčastěji asi s nevěřícími). Rovněž není jasné, zda byl respondent stejného náboženského vyznání po celý život nebo alespoň v době, kdy se odehrály události, které posuzují (sňatek, rozvod atd.). Musím tedy předpokládat, že u většiny tomu tak bylo, a věřit, že zkresení nebude velké. Na paměti však musíme stále mít, že se jedná o zjednodušení a že někteří dotazovaní se mohli k náboženskému vyznání přiklonit až ve vyšším věku, jiní naopak po mládí prožitém v římskokatolické víře mohli od ní ve stáří odstoupit.¹³

Jisté rozdíly lze při porovnání chování římských katolíků s lidmi bez vyznání nalézt v tom, že katolíci se svými partnery méně často bydlí, aniž by s nimi uzavřeli sňatek (Tab. 5). Největší rozdíl je přítom v nejmladší věkové kategorii (18–29), ve které v nesezdaném soužití žijí téměř dvě pětiny respondentů bez vyznání, zatímco u římských katolíků je to pouze jedna pětina. Ve starších věkových kategoriích se společné bydlení partnerů bez sňatku vyskytuje výrazně méně často a rozdíl mezi katolíky a nevěřícími není tak výrazný.

Typ společného soužití	18–29 let		30–44 let		45–59 let		60 a více let		celkem
	katolíci	nevěřící	katolíci	nevěřící	katolíci	nevěřící	katolíci	nevěřící	
v manželství	79,6	62,4	91,5	88,5	95,4	93,2	97,3	96,3	89,7
bez sňatku	20,4	37,6	8,5	11,5	4,6	6,8	2,7	3,7	10,3
celkem	100	100	100	100	100	100	100	100	100
<i>N</i>	142	564	527	1631	678	1283	749	569	6143

Tabulka 5. Společné soužití partnerů v manželství či bez sňatku (v procentech)

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci.

Pozn.: Zahrnuje pouze respondenty, kteří v době výzkumu žili ve společné domácnosti s partnerem/partnerkou.

¹³ Pro vývoj náboženské víry i mezináboženskou fluktuaci českého obyvatelstva v průběhu života jedinců bohužel chybí relevantní data. Výsledky reprezentativního šetření Detradicionalizace a individualizace náboženství prováděném v SOU AV ČR v roce 2006 ukazují, že ve společnosti je zhruba 17 % osob, které uvádějí, že v jejich životě došlo k obratu, v jehož důsledku se nově oddaly náboženství nebo nějaké duchovní nauce. Tento podíl však zahrnuje i jedince, kteří se posílili v již dříve vyznávané náboženské víře. K náboženskému obratu došlo i u 7 % respondentů, kteří se v době výzkumu nehlásili k žádnému náboženskému vyznání, což ukazuje na určitý podíl „odpadlíků“ od víry. Bude jich zřejmě ještě více, protože 11 % respondentů, kteří se v době výzkumu nehlásili k žádné náboženské víře, navštěvovalo v dětství (když jim bylo asi 11–12 let) minimálně třikrát ročně náboženské obřady.

Podíl respondentů, kteří v minulosti žili i v jiném než současném soužití (tj. bydleli s jiným partnerem), je o něco vyšší mezi nevěřícími v porovnání s římskými katolíky, přičemž tento rozdíl je největší ve věkové kategorii 45–59 let, kde v jiném soužití v minulosti žila více než jedna pětina katolíků a téměř jedna třetina nevěřících (Tab. 6). Současně lze v chování římských katolíků nalézt jasný trend v tom, že ve srovnání s nevěřícími vstupují do manželství v mladším věku. V nejmladší sledované věkové kategorii (18–29) tak vstoupilo do manželství již zhruba 36 % katolíků oproti pouze 23 % nevěřících. Katolíci se v porovnání s nevěřícími také méně rozvádí, ovšem právě s výjimkou nejmladší věkové kategorie. Římští katolíci zde totiž mají oproti nevěřícím nižším sňatkovým věkem určitý „náskok“ a častěji než oni se tedy „stihnou“ před dosažením třiceti let věku rozvést. Hned v následující věkové kategorii (30–44) se ovšem podíl převrací a osob, které se někdy rozvedly, je více mezi nevěřícími. Nejvýraznější je rozdíl ve věkové kategorii (45–59), ve které je zároveň výrazně nejvyšší podíl osob, které někdy ukončily manželství rozvodem. Mezi římskými katolíky ve věku 45–59 bylo 14 % lidí se zkušeností rozvodu, mezi nevěřícími ve stejné věkové kategorii to bylo dokonce 24 %. Lidé starší šedesáti let patří ještě ke generaci, ve které rozvod manželství nebyl tak běžnou záležitostí, a nejsou mezi nimi signifikantní rozdíly podle náboženského vyznání.

	18–29		30–44		45–59		60 a více	
	katolíci	nevěřící	katolíci	nevěřící	katolíci	nevěřící	katolíci	nevěřící
jiné partnerské soužití před současným	6,6	7,4	16,0	23,5	23,5	32,0	36,1	35,8
vstup do manželství	36,3	23,1	82,5	79,2	88,8	88,4	86,2	86,1
rozvody manželství	8,4	5,8	13,4	17,4	14,5	23,9	11,9	12,2

Tabulka 6. **Minulá partnerská soužití, vstup do manželství a rozvody (v procentech)**

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci.

Jak bylo uvedeno výše, manželství je dnes jako celoživotní instituce, končící toliko smrtí jednoho z manželů, vnímáno zhruba jednou třetinou osob. Svátostná povaha manželství, která doposud nebyla zrušena, se v chování věřících

katolíků částečně odráží. Jisté rozdíly v sňatkovém a rozvodovém chování římských katolíků jsem oproti nevěřícím skutečně zjistila. Předně, katolíci mladší 30 let oproti nevěřícím výrazně méně často žijí v nesezdaných soužitích a vstupují dříve do manželství. Ve věkové kategorii 30 až 60 let měli katolíci méně zkušeností s předchozím soužitím s jiným partnerem/manželem, čemuž odpovídá i skutečnost, že se římstí katolíci v této věkové kategorii oproti nevěřícím méně často někdy rozvedli. Z reálného chování lze tedy jistý vliv katolicismu na větší ocenění manželství, vstup do něj i setrvání v něm potvrdit. Tyto rozdíly se ovšem vyskytovaly pouze v mladších věkových kategoriích a netýkaly se lidí narozených před rokem 1945. U těchto osob, kterým bylo v době výzkumu více než šedesát let, nemělo náboženské vyznání na sňatečnost, rozvodovost i vystřídaní několika partnerských soužití za život podle použitých dat vliv. Chování římských katolíků i nevěřících starších šedesáti let vykazovalo ve zkoumaných ohledech shodné rysy.

Vykonávání domácích prací

Výše v textu jsem se zabývala postoji k genderovému dělení rolí v rodině, zde se přímo zaměřím na to, jak se promítají do reality. Chovají se římstí katolíci skutečně konzervativněji a oddělují v praxi výrazněji ženské a mužské role? Pokud ano, mělo by to znamenat, že ženy v rodinách katolíků zastávají více domácích prací než v rodinách nevěřících. Dále budu sledovat, jestli se v praxi liší v rozdělení domácích prací starší a mladší generace.

Výzkum zjistil, že skutečné rozdělení prací v domácnosti mezi oba partnery je v jednotlivých zkoumaných skupinách velmi podobné (Tab. 7). V rozdělení domácích činností mezi ženu a muže jak mezi dvěma porovnávanými věkovými kategoriemi, tak v rámci nich při porovnání katolíků a osob bez vyznání, byly zjištěny menší rozdíly než při porovnávání deklarovaných hodnot a postojů. V českých domácnostech je nejčastěji zachován model tradičního komplementárního dělení genderových rolí. Jsou to ženy, které ve většině domácností připravují jídlo, myjí nádobí, nakupují potraviny a vysávají. Muži naproti tomu vykonávají převážnou většinu malých oprav v bytě či domě. Výrazně rovnoměrnější rozdělení panuje ohledně organizování volnočasových aktivit, které je ve zhruba sedmi domácnostech z desíti rozloženo přibližně stejně mezi oba partnery. Také spravování finančních záležitostí je rovnocenné ve více než polovině domácností. Zhruba v pětině rodin spravují finanční záležitosti muži a v další více než pětině spravují finanční záležitosti ženy.

I přes velkou podobnost v dělení domácích povinností mezi partnery v jednotlivých domácnostech lze v některých ohledech vysledovat větší rozdíly než v jiných. Jedná se přitom spíše o posuny mezigenerační než o rozdíly mezi katolíky a nevěřícími (viz Tab. 7). Ženy měly a stále mají převahu ve vykonávání běžných drobnějších domácích prací (příprava jídla, mytí nádobí, luxování, nakupování potravin), naproti tomu malé opravy v domácnosti vykonávají v převážné většině domácností muži (podobné zjištění viz Chaloupková 2005; Hašková 2003). Při spravování finančních záležitostí a organizování volnočasových aktivit je podíl žen a mužů více vyrovnaný, ve více než polovině domácností se na nich podílí oba přibližně stejně.¹⁴ Rozdíly v rozvržení domácích prací mezi muže a ženy nejsou při porovnání katolíků s nevěřícími výrazné, katolické ženy oproti mužům v domácnostech o něco častěji myjí nádobí a (zejména v reprodukční věkové kategorii) nakupují potraviny. Přestože zatížení domácími povinnostmi je pro ženy nejvyšší v reprodukční věkové kategorii a katolických domácnostech, s rozdělením domácích prací jsou nejméně spokojené ženy bez vyznání (Tab. 7. Muži jsou oproti ženám s rozdělením pracovních úkolů v domácnostech více spokojeni. Rozdíl však není tak propastný, jak by se vzhledem k nerovnostem dalo předpokládat, a většina lidí je tedy s dělením genderových rolí velmi spokojena.

Realizace rodičovství a rozdělení péče o děti mezi partnery

Pro římské katolíky, kteří vstoupili do manželství, by mělo být několikanásobné rodičovství samozřejmostí, jistým imperativem. Přesto dnes i katolíci výrazným způsobem omezují počet dětí, které mají. Jak jsme zjistili, přesvědčení, že ženy i muži považují za důležité mít děti k naplnění života, je v české společnosti velmi rozšířené, a to o něco více mezi katolíky než mezi nevěřícími. Jak je to tedy s realizací rodičovství při porovnání těchto dvou skupin?

Data bohužel neříkají nic o náboženském vyznání rodičů respondentů, můžeme však ve většině případů v souvislosti se zjištěními o náboženské socializaci v rodině (Hunt 2005: 64–65; Sherkat 2003: 155) předpokládat, že pokud se respondent přihlásil k římskokatolickému vyznání, jeho rodiče často vyznávají/vyznávali stejné náboženské vyznání. Z tohoto hlediska je zajímavé porovnat, kolik mají/měli respondenti sourozenců, tj. v kolikadětné rodině vyrůstali. V tomto ohledu zjišťujeme rozdíly mezi katolíky, kteří měli

¹⁴ Podobná zjištění potvrzují i další sociologické výzkumy, srv. např. Hašková 2003.

	Pohlaví	Reprodukční věková kategorie		Postreprodukční věková kategorie	
		katolíci	nevěřící	katolíci	nevěřící
připravuje jídlo ***, ***	žena	84,7	81,5	82,9	80,4
	muž	2,5	5,4	6,1	5,0
myje nádobí -, ***	žena	73,1	68,8	73,4	68,1
	muž	4,9	6,1	9,0	6,3
nakupuje potraviny ***, ***	žena	63,5	55,7	55,9	53,1
	muž	5,2	7,0	12,6	11,5
luxuje -, -	žena	62,9	59,4	57,2	58,7
	muž	10,6	13,0	20,3	18,5
vykonává malé opravy -, -	žena	4,3	7,0	8,4	6,8
	muž	86,2	84,4	85,9	86,2
spravuje finanční záležitosti -, -	žena	22,8	22,6	30,2	27,7
	muž	20,4	20,4	16,5	16,1
organizuje volnočasové aktivity **, -	žena	18,4	15,1	18,1	17,2
	muž	10,1	10,2	12,9	9,9
spokojenost s rozdělením úkolů + (PRŮMĚRY)	žena	7,96	7,73	8,01	7,74
	muž	8,61	8,44	8,75	8,63

Tabulka 7. Rozdělení práce v domácnosti mezi partnery (v procentech)

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci.

Pozn.: Uvedené podíly tvoří součty kategorií „vždy muž“, „obvykle muž“ a „vždy žena“, „obvykle žena“. Dopočet do 100% tvoří odpovědi „muž i žena přibližně stejně“. Rozdíly mezi katolíky a nevěřícími byly v rámci dvou věkových kategorií statisticky významné na hladině * 0,05, ** 0,01 a *** 0,001; - nebyly statisticky významné. První údaj u výroku platí vždy pro reprodukční věkovou kategorii, druhý pro postreprodukční.

+ Spokojenost s rozdělením úkolů spojených s péčí o domácnost mezi partnery hodnotili respondenti na škále od 0 = zcela nespokojen/a, do 10 = zcela spokojen/a.

v průměru 1,9 vlastních sourozenců a zhruba v polovině případů vyrůstali v rodině se třemi a více dětmi, zatímco lidé bez vyznání měli v průměru 1,4 sourozence a nejčastěji vyrůstali v rodině dvoudětné (viz Tab. 8). Katolíci měli signifikantně častěji více sourozenců než nevěřící, a to jak v generaci postreprodukční, tak v generaci reprodukční (viz Tab. 10)

Realizace rodičovství a jeho načasování v životě jedince může být ovlivněna mnoha faktory, většinou se však řídí určitými kulturními zvyky a u prvního dítěte často souvisí s věkem vstupu do manželství.¹⁵ Pokud zjišťujeme prostě

¹⁵ Význam manželství pro rození dětí však v české společnosti klesá, v posledním desetiletí se výrazně zvýšil podíl dětí narozených mimo manželství (v roce 2005 činil 32%; Zeman 2006: 160).

počty dětí, které mají katolíci, a porovnáme je s těmi, které se narodily lidem bez vyznání, zjišťujeme, že římsští katolíci mají větší počet dětí než nevěřící. Pokud spočítáme bez ohledu na věk respondentů průměrný počet dětí katolíků, činí 1,6, zatímco osoby bez náboženského vyznání mají v průměru 1,3 dítěte. Podrobnější přehled poskytuje tabulka 9, která zahrnuje údaje o počtu vlastních dětí i průměrné počty dětí.

	Počet vlastních sourozenců					
	0	1	2	3	4	5 a více
římsští katolíci	13,0	35,4	27,2	12,6	4,9	6,9
bez vyznání	17,5	46,4	23,5	6,7	2,7	3,2

Tabulka 8. Počty vlastních sourozenců respondentů (v procentech)

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci.

Věková kategorie	Náboženské vyznání	Počty biologických dětí					Průměrný počet dětí
		0	1	2	3	4 a více	
18–29	římskokatolické	71,6	16,9	8,8	2,4	0,3	0,43
	bez vyznání	79,4	12,8	7,0	0,6	0,2	0,30
30–44	římskokatolické	18,3	18,3	48,3	11,1	3,9	1,65
	bez vyznání	21,7	23,0	43,9	9,3	2,1	1,47
45–59	římskokatolické	15,9	19,3	44,4	16,2	4,2	1,75
	bez vyznání	14,3	20,4	50,0	12,4	2,8	1,70
60 a více	římskokatolické	16,8	20,6	41,5	16,1	5,0	1,74
	bez vyznání	15,4	21,2	48,8	12,4	2,2	1,66
celkem	římskokatolické	22,8	19,4	40,3	13,6	4,0	1,59
	bez vyznání	33,5	19,5	36,9	8,4	1,8	1,26

Tabulka 9. Počty dětí respondentů (v procentech) a průměrné počty dětí respondentů

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci.

Ve dvou starších věkových kategoriích jsou podíly bezdětných o málo (zhruba o 2 procentní body) vyšší mezi římskými katolíky v porovnání s nevěřícími, římsští katolíci ovšem zároveň častěji než lidé bez vyznání (zhruba o 6 procentních bodů) mají v těchto věkových kategoriích tři a více dětí. Zhruba jedna pětina katolíků i nevěřících starších 45 let měla pouze jedno dítě, římskokatolické náboženské vyznání tedy neredukuje podíl celoživotně bezdětných a jednodětných

osob.¹⁶ Ve dvou mladších věkových kategoriích se vyskytují rozdíly v počtech dětí při rozdělení podle náboženského vyznání, které zde ovšem indukují především časnější rodičovství mezi katolíky oproti nevěřícím. Vzhledem k věku respondentů je zřejmé, že počty dětí u obou skupin budou ještě narůstat, a nelze tedy z výsledků vyvodit, zda katolíci budou mít více dětí než lidé nevěřící, i když by to započatý trend spíše naznačoval. Rozdíl ovšem jistě nebude nijak propastný. Většinou tři, případně i více dětí měla zhruba jedna pětina římských katolíků starších 45 let, tedy těch, jejichž reprodukční chování se již příliš nezmění. Katolické rodiny s velkým počtem (čtyři a více) dětí jsou tedy spíše mýtem nebo ideálem (srv. Zeman 2005: 99), který se v realitě vyskytuje velmi zřídka (i když je skutečně častější mezi katolíky v porovnání s nevěřícími). Ve starší, postreprodukční věkové kategorii byl průměrný počet dětí římských katolíků jen nepatrně vyšší v porovnání s nevěřícími, rozdíl nebyl statisticky významný (viz Tab. 10). V reprodukční kategorii je sice rozdíl větší a byl odhalen jako statisticky významný, je ovšem možné, že během zbytku reprodukčního období nevěřící, kteří začínají s reprodukcí ve vyšším věku, katolíky ještě „doženou“.

	Počty vlastních sourozenců				Počty biologických dětí			
	průměr	std. odchylka	rozdíl průměrů	Sig.	průměr	std. odchylka	rozdíl průměrů	Sig.
katolíci v reprodukčním věku	1,64	1,35	,325*	,000	1,33	1,13	,270*	,000
nevěřící v reprodukčním věku	1,31	1,12			1,06	1,06		
katolíci v postreprodukčním věku	2,09	1,76	,387*	,000	1,75	1,15	,051	,461
nevěřící v postreprodukčním věku	1,70	1,50			1,70	1,01		
celkem	1,59	1,41			1,37	1,12		

Tabulka 10. Rozdíly v průměrných počtech dětí a sourozenců

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci.

Pozn.: Proveden párový parametrický test rozdílu průměrů Tukey A.

¹⁶ Podobné zjištění bude zřejmě možné po ukončení jejich reprodukčního cyklu vztáhnout i na mladší věkové kategorie. Na základě současného výzkumu byl popřen vliv církevní afiliace na redukovaní plánů jednodětnosti u žen ve věku 20 až 40 let; viz Rabušic, Chromková Manea 2007: 716.

Péče o děti, zejména ty nejmenší, je v rodinném modelu zakládaném na křesťanské věrouce spíše záležitostí matek než otců. Otcové sice mají formální rodinnou autoritu, ale každodenní činnosti péče o děti vykonávají spíše ženy. V současném kontextu podmínek na trhu práce je tento model podporován prakticky od narození dětí, kdy pro matky existuje institut mateřské dovolené, na který zhruba v půl roce věku dítěte navazuje rodičovská dovolená určená rodiči celodenně pečujícím o dítě. Skutečnost, že rodičovskou dovolenou využívají v ČR převážně (v 99 % případů) ženy (Nešporová 2006: 183), svědčí o tom, že genderové role jsou v péči o malé děti poměrně jasně oddělené a uvolnění žen z pracovního procesu na několik let navíc toto rozdělení podporuje. Jakým způsobem si tedy dělí rodiče mezi sebe péči o děti mladší 15 let, případně jaké činnosti péče o děti svěřují převážně jiným osobám?

Rozdělení povinností současných rodičů dětí mladších 15 let při péči o děti je o něco rovnoměrnější v porovnání s vykonáváním běžných domácích prací, o kterém jsem psala výše. I na tomto poli jednoznačně dominují matky, i když otcové se dnes na péči o děti podílejí (Tab. 11). Vybírají si přitom zejména oblasti, které jsou spojené s volnočasovými aktivitami dětí, méně se zapojují do péče o nejmenší děti a spíše výjimečně pečují o nemocné děti (stejně výsledky dokládají i další sociologické výzkumy, srv. Kuchařová et al. 2006: 59–64; Maříková 2003, 2006). Žádné signifikantně výrazné rozdíly v dělení péče o děti mezi matku a otce nebyly zjištěny mezi katolíky a nevěřícími. Jinak řečeno, již tak poměrně striktní dělení a přenesení většiny péče o děti na matku není u katolíků výraznější než u nevěřících. Především péče o nemocné děti je téměř výsadní doménou matek, které ji převážně zajišťují ve zhruba čtyřech pětinach případů. Souvisí to mimo jiné nepochybně též s očekáváním zaměstnavatelů vůči zaměstnaným ženám a mužům,¹⁷ s možností obou partnerů uvolnit se ze zaměstnání či podnikání i s případnými finančními ztrátami způsobenými čerpáním volna na ošetřování člena rodiny. V neposlední řadě je důležité i to, nakolik je dítě na péči otce zvyklé, protože pokud se o něj otec běžně nestará, bude pro oba velmi obtížné trávit společně zatěžkávací období nemoci dítěte. Ovšem rovněž oblékání dětí a jejich ukládání do postele je záležitostí, kterou zhruba ve třech čtvrtinách až polovině domácností vykonávají převážně matky, i když otcové se zejména na ukládání dětí ke spaní mnohdy také podílí (ve dvou pětinach domácností). Přestože jak matky, tak otcové nadhodnocovali při výzkumu svůj podíl

¹⁷ Zaměstnavatelé stále příliš nepočítají s tím, že muž bude v zaměstnání chybět kvůli péči o děti, zatímco u žen s malými dětmi se to často předpokládá; viz Kuchařová et al. 2006.

při vykonávání jednotlivých činností péče o děti, z výpovědí obou jasně vyplývá, že se muži ze všech zkoumaných činností nejvýrazněji podílí při hraní s dětmi (srv. Maříková 2003, 2006). Nejedná se o to, že by tuto činnost přenesli z žen na sebe, ale ve třech pětinách domácností s dětmi respondenti uvádějí, že si otec i matka hrají s dětmi a tráví s nimi volný čas přibližně stejně. Nezanedbatelný je také podíl otců na doprovázení dětí do/ze školy a při vypracovávání domácích úkolů dětí. V necelé desetině domácností pomáhá dětem s přípravou do školy a vodí děti do mateřské nebo základní školy převážně otec, téměř ve dvou pětinách domácností vykonávají tuto činnost oba rodiče přibližně stejně. Jiná osoba se v běžné péči o děti častěji než rodiče uplatňuje jen velmi ojediněle, nejčastěji mohou jiné osoby (nejčastěji rodiče rodičů) pečovat o nemocné děti nebo vodit děti do kroužků či mateřské nebo základní školy. Rodiče jsou přitom obecně velmi spokojeni s délkou činností péče o děti, muži ještě o něco více než ženy. Model převážně mateřské péče o děti je uplatňován jak katolíky, tak nevěřícími zhruba ve stejném rozsahu a rodiče jsou s ním velmi spokojeni (Tab. 11).

	náboženské vyznání	vždy žena	obvykle žena	muž i žena stejně	obvykle muž	vždy muž	jiná osoba
obléká děti -	katolické	34,7	41,3	20,2	1,4	2,5	0,0
	žádné	30,5	42,5	23,1	2,2	1,5	0,4
ukládá děti do postele -	katolické	24,7	34,8	35,5	1,8	3,2	0,0
	žádné	23,4	35,9	36,3	2,5	1,7	0,2
pečuje doma o nemocné děti -	katolické	45,0	38,1	11,6	1,1	3,4	0,8
	žádné	44,0	35,5	11,7	2,6	3,3	2,9
hraje si s dětmi -	katolické	13,9	20,6	60,0	2,1	3,0	0,4
	žádné	13,6	17,7	63,5	2,9	1,9	0,3
pomáhá dětem s domácími úkoly -	katolické	22,3	29,9	39,4	4,3	4,1	0,0
	žádné	19,2	30,1	42,0	5,3	2,9	0,5
vodí děti z/do MŠ/ZŠ/kroužků -	katolické	24,2	30,0	35,4	2,4	5,4	2,7
	žádné	23,2	31,2	35,6	4,7	3,3	2,1
spokojenost s rozdělením úkolů (PRŮMĚRY) +			ženy		muži		
	katolické		8,16		8,67		
	žádné		7,98		8,67		

Tabulka 11. Rozdělení povinností péče o děti mezi partnery a případně jinou osobu (v procentech)

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci.

- Rozdíly mezi katolíky a nevěřícími nebyly statisticky významné.

+ Spokojenost s rozdělením úkolů spojených s péčí o děti mezi partnery hodnotili respondenti na škále od 0 (zcela nespokojen/a) do 10 (zcela spokojen/a).

Závěr

Do současného stavu rodiny se výrazně promítá jak křesťanská věrouka, tak i celospolečenské změny, které se ovšem netýkají pouze nevěřících, ale ovlivňují celou populaci. Zjištěné rozdíly v rodinném chování mezi současnými věřícími – římskými katolíky a lidmi bez náboženského vyznání nejsou tak zásadní, jak bychom mohli předpokládat. Větší odlišnosti lze nalézt spíše v rovině deklarovaných názorů a hodnotových orientací než v rovině reálného rodinného chování. I v oblasti chování však lze mírné odlišnosti mezi věřícími a nevěřícími vysledovat, a to zejména v mladších generacích.

Přestože deklarovaná podpora manželství a rodičovství je v české populaci obecně poměrně vysoká, římsktí katolíci oceňují tyto hodnoty o něco více než nevěřící, naopak negativnější postoj oproti nevěřícím zaujímají k homosexuálním sňatkům, rozvodům a předmanželským soužitím mladých lidí. Tolerance k rozvodům a předmanželským soužitím je však v české společnosti obecně velmi vysoká. Náboženské vyznání příliš neovlivňuje představy o ekonomické soběstačnosti žen, kterou většina populace podporuje. Co se týká výchovy dětí, tam byli katolíci konzervativnější a častěji upřednostňovali komplementární dělení genderových rolí mezi rodiče, kdy péče o dítě/děti a domácnost by měla být vykonávána matkou, preferenčně nezaměstnanou, aby tím děti netrpěly. Představy o výchově dětí a preferovaných vlastnostech, které by si měly osvojit, se na základě náboženského vyznání lišily minimálně, větší byl rozdíl mezigenerační.

V reálném chování byly mezi katolíky a nevěřícími nejvýraznější rozdíly v mladších generacích, kdy katolíci vstupují dříve do manželství a mají dříve děti a pocházejí z rodin s více dětmi. Neplatí ovšem, že by katolíci měli výrazně více dětí než lidé bez vyznání, rozdíl je velmi malý. Méně však střídají partnerská soužití a mezi mladými katolíky jsou méně rozšířená soužití s partnerem bez sňatku v porovnání s nevěřícími. Ve věkové kategorii 30–59 let mají římsktí katolíci oproti nevěřícím méně zkušeností s rozvodem manželství. Jejich sňatky jsou tedy stabilnější, i přestože do manželství vstupují v nižším věku. Ve vykonávání péče o domácnost a děti mezi partnery nejsou mezi katolíky a nevěřícími žijícími v partnerském soužití výrazné rozdíly, jen o málo více povinností připadá na ženy v katolických rodinách. Spokojenost s tímto uspořádáním je velmi vysoká, muži jsou s tímto dělením rolí spokojeni ještě více než ženy a římské katoličky o málo více než ženy bez vyznání.

Rodinné chování se ovšem poměrně výrazně proměňuje v čase, což je patrné i při porovnání dvou věkových kategorií – reprodukční a postreprodukční. Starší lidé jsou konzervativnější ve prospěch tradičních křesťanských hodnot, manželství častěji vnímají jako celoživotní záležitost, při naplňování života jsou pro ně důležitější děti a striktněji rozdělují ženské a mužské rodinné role. Zajímavé ovšem je, že v reálné dělbě práce v domácnosti mezi partnery se tyto konzervativní postoje tolik neprojevují a rozvržení není ve srovnání s mladšími lidmi příliš odlišné. Rozvodovost byla nižší v nejstarší věkové kategorii, mezi lidmi staršími šedesáti let. Ve starších generacích se rodilo více dětí, jak je zřejmé z porovnání počtu sourozenců respondentů. Přestože nelze vzhledem k věku u velké části respondentů zatím úhrnnou plodnost stanovit, lze předpokládat, že bude nižší v porovnání s generací ascendentní, tedy rodičovskou. Nižší patrně zůstane i podíl osob, které vstoupí do manželství.

I mezi věřícími tedy dochází k pozměňování dříve platných norem a proměnám v hierarchizaci hodnot. Výzkum prokázal, že v oblasti rodiny se deklarované hodnoty, které jsou stále značně konzervativní, proměňují pomaleji než reálné chování. Soužití v jedné zemi a vliv společného školství a masových médií nepochybně působí na sblížování hodnot většiny jejích členů, s ostřejším vydělováním spíše okrajových subkultur, snad i menších náboženských skupin, nikoliv však římských katolíků. Zdá se ale, že zejména katolíci mladších věkových kategorií, ve kterých je podíl věřících nižší, se chovají oproti svým nevěřícím vrstevníkům výrazněji odlišně, což je způsobeno dodržováním některých křesťanských normativ v době, kdy již tato nejsou majoritou většinou dodržována. Týká se to především méně častých předmanželských kohabitací, dřívějších vstupů do manželství a plození dětí a méně častých rozvodů mezi věřícími katolíky oproti nevěřící majoritě.

Navzdory rozšiřujícím se kohabitacím partnerů bez sňatku a vysoké rozvodovosti jsou instituty manželství a rodičovství stále na úrovni postojů celospolečensky ceněné, a to nejen mezi římskými katolíky.

Olga Nešporová vystudovala sociální antropologii na Fakultě humanitních studií UK v Praze, kde také v roce 2008 obhájila titul Ph.D. Působí ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí v týmu zaměřeném na rodinnou politiku. Odborně se věnuje především sociologii rodiny, hodnotovým orientacím, posledním fázím životního cyklu, imigrantské problematice a studiu religiozity. K jejím nejvýznamnějším publikacím patří *Rodiny s otci na rodičovské dovolené* (Praha 2005), *Rodiny přistěhovalců I.* (Praha 2007), v rámci autorského týmu se podílela na knihách *Příručka sociologie náboženství* (Praha 2008), *Náboženství v menšině* (Praha 2008) a *Rodina, partnerství a demografické stárnutí* (Praha 2008). Její odborné studie dále vyšly např. v časopisech *Český lid*, *Lidé města*, *Religio* a *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*.

Literatura

- Bakalář, Eduard – Kovařík, Jiří. 2000. „Otcové, otcovství v České republice.“ *Demografie* 42, 2000, 4: 266–272.
- Davie, Grace. 2000. *Religion in Modern Europe. A Memory Mutates*. Oxford: Oxford University Press.
- Dudová, Radka – Hastrmanová, Šárka. 2007. *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Edgell, Penny. 2003. „In Rhetoric and Practice. Defining ‚the Good Family‘ in Local Congregations.“ Pp. 164–178 in Michelle Dillon (ed.): *Handbook of the Sociology of Religion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Edgell, Penny. 2005. *Religion and Family in a Changing Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Goody, Jack. 2000. *The European Family. An Historico-Anthropological Essay*. Oxford: Blackwell.
- Hakim, Catherine. 2003. *Models of the Family in Modern Societies. Ideals and Realities*. Aldershot: Ashgate.
- Hamplová, Dana. 2003. *Vstup do manželství a nesezdaného soužití v České republice po roce 1989 v souvislosti se vzděláním*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hašková, Hana. 2003. „Partnerství v rodině.“ Pp.39–64 in Hana Hašková – Alena Křížková – Hana Maříková – Radka Radimská: *Rovné příležitosti mužů a žen při sladování práce a rodiny?* Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hunt, Stephen. 2005. *Religion and Everyday Life*. London – New York: Routledge.
- Chaloupková, Jana. 2005. „Faktory ovlivňující dělbu práce v českých domácnostech a hodnocení její spravedlnosti.“ *Sociologický Časopis/Czech Sociological Review*. 41, 2005, 1: 57–77.
- Chaloupková, Jana – Šalamounová, Petra. 2004. *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

- Kuchařová, Věra. 2005. „Postoje k manželství a rodičovství a reflexe změn podmínek pro rodičovství.“ Pp. 33–51 in *Rodinná politika jako nástroj prevence sociálního vyloučení*. Brno: Národní centrum pro rodinu.
- Kuchařová, Věra – Ettlerová, Sylva – Nešporová, Olga – Svobodová, Kamila. 2006. *Zaměstnaní a péče o malé z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů. Uplatnění nároků na rodičovskou dovolenou a na volno na péči o nemocného člena rodiny v praxi*. Praha: VÚPSV.
- Lenski, Gerhard. 1963. *The Religious Factor. A Sociological Study of Religion's Impact on Politics, Economics, and Family Life*. New York: Anchor Books.
- Maříková, Hana. 2006. „Genderový aspekt rodičovství.“ Pp. 141–159 in Dana Hamplová – Petra Šalamounová – Gabriela Šamanová (eds.): *Životní cyklus sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Maříková, Hana. 2003. „Participace otců v současné rodině.“ Pp. 65–88 in Hana Hašková – Alena Křížková – Hana Maříková – Radka Radimská: *Rovné příležitosti mužů a žen při sladování práce a rodiny?* Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Možný, Ivo. 1990. *Moderní rodina. Mýty a skutečnosti*. Brno: Blok.
- Možný, Ivo. 1999. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Murphy, Robert F. 2001. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nešporová, Olga. 2006. „Otcové pečující o děti formou rodičovské dovolené.“ *Demografie* 48, 2006, 3: 179–193.
- Newton, Tim B. – Goodman, Kristen L. 1985. „Religion and Family Formation.“ *Review of Religious Research* 26, 1985, 4: 343–359.
- Rabušic, Ladislav – Chromková Manea, Beatrice-Elena. 2007. „Jednodětnost v českých rodinách. Kdo jsou ti, kdo mají nebo plánují pouze jedno dítě.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 43, 2007, 4: 699–719.
- Recent Demographic Developements. 2003. *Recent Demographic Developements in Europe 2003*. Council of Europe Publishing.
- Sherkat, Darren E. 2003. „Religious Socialization. Sources of Influence and Influences of Agency.“ Pp. 151–163 in Michelle Dillon (ed.): *Handbook of the Sociology of Religion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Society. 2005. *Society at a Glance. OECD Social Indicators 2005*. OECD.
- Soukup, Petr – Ladislav Rabušic. 2007. „Několik poznámek k jedné obsesi českých sociálních věd – statistické významnosti.“ *Sociologický Časopis/Czech Sociological Review*. 43, 2007, 2: 379–395.
- Škodová, Markéta. 2007. „Češi o některých právech homosexuálních párů.“ Praha: CVVM SOU AV ČR.
- Štyglerová, Terezie. 2009. „Vývoj obyvatelstva v České republice v roce 2008.“ *Demografie* 51, 2009, 3: 153–172.
- Turner, Bryan S. 2004. „Religion, Romantic Love and the Family.“ Pp. 289–305 in Jacqueline

- Scott – Judith Treas – Martin Richards (eds.): *The Blackwell Companion to the Sociology of Families*. Malden – Oxford: Blackwell.
- Velký sociologický slovník. 1996. *Velký sociologický slovník I.-II.* Praha: Karolinum.
- Zeman, Josef. 2005. „Postoje českých a moravských katolíků k manželství a rodičovství.“ *Demografie* 47, 2005, 2: 96–102.
- Zeman, Kryštof. 2003. *Divorce and Marital Dissolution in the Czech Republic and in Austria. The Role of Premarital Cohabitation*. Rkp. disertační práce, Přírodovědná fakulta UK Praha.
- Zeman, Kryštof. 2006. „Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2005.“ *Demografie* 48, 2006, 3: 153–165.